

Ненад ВУКОВИЋ*

МЕТАФИЗИЧКО ПОИМАЊЕ ЗЛА

Руски редитељ Сергеј Јуткјевич свој познати есеј о *Укусу времена* (у оквиру широког размишљања о *Шекспиру и филму или о три Хамлета, једној Офелији, двије луде и духу* /у књизи *Контрајункти режиссёра*/) почиње Сартровом запитаношћу:

Полоније: Шта чита, Ваше Височанство?

Хамлеј: Ријечи, ријечи, ријечи.

Полоније: А за садржину могу ли питати?

Хамлеј: Коју?

Полоније: Те књиге коју чита Височанство.

Жан Пол Сартр, загледан у овај дијалог између Полонија и Хамлета, артикулише: *Ойкуд у мојим усџима љај љорки, усџајали укус?... То је укус вијека. О радосна времена нисџе знала за нашу неџриџљивосџи – како љеџе џродубиџи окруџину власџи наше смџионосне љубави. Шекспир, каже Јуткјевич, није одговорио на питање које је Хамлету поставио Полоније. И сџварно шџа се налазило у књизи коју је држао дански краљевић* (пита се Јуткјевич) Јуткјевич даље каже да је још на самом почетку XX вијека, Ст. Виспјански, велики пољски ум, видио Хамлета као *несрећноџ младића с књиоџ у руци*. Али, касније се Јан Кот (на чијим темељима Јуткјевич размишља) запитао (крајем XX вијека) и пробао да одговори, да ријешито питање: *У сџуденџском времену шекспџировски Хамлеј чџиџао је Монтaigne-а. То значи да он с Montaigne-ом књиоџ у руци иде џраџом средњовјековноџ духа џо џалеријама Елсунора...* И тим трагом Виспјански, најсветранији човјек позоришта (како га је назвао Гордон Граиг – како каже Кот) види Хамлета као *несрећноџ младића с књиоџ у руци*. Сценариј исто-

* Проф. др Ненад Вуковић, ванредни члан ЦАНУ

рије наредио је пољском Хамлету на почетку вијека да се бори за слободу свога народа. Тај је Хамлет читао пољске романтичаре и Ничеа.

Сваки Хамлеј држи у руци књију, али коју то књију чита данашњи Хамлеј?

И ту остаје отворено питање!

Мало је вијекова који се нијесу крваво сводили. Крваво се сводио и XX вијек, а поготово на нашим просторима. У крвавом свођењу вијека постављало се питање (оно питање које се, нажалост, чешће поставља): Да ли ико може повјеровати да то што се догодило на заласку вијека може да уђе у литературу, у позориште, „док је тако вруће и крваво”. Било је вријеме које је потврђивало човјекову слику – Џојсову, Кафкину, Бекетову.

Шта значе кржаве руке!? Крвана књига!? Да ли је све то припрема за антиумјетност, која одаје „нељудску особину епохе”, или је можда припрема за „неки нови хуманитет”. И питање је: „Куда се окреће човјечанство!?”

Враћајући се устајалом укусу нехуманог XX вијека, враћамо се Сартровом осјећају горког устајалог укуса, кад је по правилу други крив, зло је на другој страни. Отуд један Сартров јунак (у дјелу *Код зајворених враћа*) узвикује: „Пакао то су други!” А Бергман би рекао да нас прождире егоизам живота. Све је на темељима Ничеове тврдње „Umwertung alles Werte!”

Интересује нас овом приликом XX вијек, и овај текст базиран је, углавном, на три романа Швеђанина, нобеловца, Пера Лагерквистова, три романа о злу: *Кејец*, *Целай* и *Мариамне*. Крајем минулог вијека наглашени је сам се бавио превођењем три велика шведска писца (Пер Лагерквист, Артур Лундквист и Гунар Екелеф). Код сва три окупирали ме је њихова запитаност (кад је у питању зло) и немоћ човјекова.

А посебно је то што се комплетно Лагерквистово дјело чита као поезија. Једна од његових књига поезије насловљена је *Сирах*, у којој су елементи катастрофизма постављени као иманентно саставни елементи људске свијести, а *Пјесме срца* представљају екстатичну химну у славу љубави и људске љепоте. У времену кад су Нијемци окупирали Норвешку, настала је књига пјесама *Пјесме и борба (Sång och strid, 1940)* – осуда варварства и наговјештај борбе с њим, а у тадашњој усамљености своју мрачну визију свијета Лагерквист је изразио у збирци *Земља сумрака (Aftonland, 1954.)* Његово убјеђење да је бесплодно тражење мудрости живота, али исто тако то убјеђење не може да избрише жељу да се тај циљ постигне.

Овом приликом издвојена су његова три романа, одређене врсте трилогија о злу: *Целай*, *Кејец* и *Мариамне*, иако се тема зла провлачи кроз цијело његово дјело, али овдје зло наглашено остаје зло.

Проблеми метафизичког поимања зла и добра стално су у центру Лагерквистовог интересовања. Тридесетих година минулог вијека та два

појма изразито су била присутна у реалним привредним и политичким догађањима у свијету, посебно у привредној кризи која је довела до фашизма и Хитлеровог нацизма. Јавила се свастика – знак нацизма! Од кога се, код оних што су је добро запамтили, и данас леди крв у жилама. (А то је она свастика – један од најстаријих и најраширенијих симбола; што указује на кружно кретање око средишта. Симбол је настајања универзалних циклуса, токова енергије. У масонском симболизму свастика представља поларну звијезду. У хиндуизму она понекад замјењује точак. У Кини знак је за 10.000, што је свеукупност бића и појавнога. Сва ова тумачења налазе се у рјечницима симбола.) Нацизам на самом почетку под свастиком створио је темељ за холокауст, за систематски покољ шест милиона Јевреја (и ко зна колико других!), покољ који је трајао између 1933–1945. А у Библији налазимо да овај израз означава жртву која је потпуно изгорјела у ватри, али је након Другог свјетског рата добио симболично значење. „Нацистичко *Endlösung* (коначно рјешење) изражава циљ оног највећег од свих масовних убистава у западној историји...” (Ријеч потиче из хебрејског *Шоа* – вихор, пустош, ковитлац; хурбан, катастрофа) Дошло је до фанатизма – Волтер каже да је то занос према грозничавости, што је бијес према љутини ... Онај ко своју лудост поткрепљује убиством – фанатик је.

Велики пољски писац, јеврејског поријекла, чији најближи род није заобишао холокауст, а кога памтимо и по чувеној књизи *Лијепа болест*, каже (проширујући размишљања од мржње до стручности): „Али, пилот, који је бацио бомбу на Хирошиму без мржње, из тупе послушности према наредби, шта може да нам каже кад је видио ускрснуће града без мржње апсурдално уништеног. Савремена средства уништавања имају у себи индивидуалну мржњу, а на њеном мјесту рађа се нешто што је од свих форми мржње далеко више застрашујуће; индиферентна прецизност функционисања робота.”... „Хес (Höss), који је преузео уништавање милиона Јевреја у Освјенћиму (Аушвицу), изјавио је касније да није осјећао специјалну мржњу према жртвама, чак је супротно тврдио да и он има људско срце. А ипак је руководио тим тако тешким и компликованим подухватом. Несумњиво је да је био новатор у томе и поносио се иновацијама које је уводио. Истицао је да гас *циклон Б* који је он примијенио омогућавао је систематско, хигијенско и у извјесном смислу хуманитарно уништавање милиона људских бића. Ту не може бити говора о мржњи, на то мјесто долази стручност.”

Несрећног човјека на сваком кораку вреба зло, вреба ђаво (онај Ђаво што је „средиште ноћи”, насупрот Богу – „средишту свјетлости”. Ђаво – симбол зла, „било да се облачи као отмени господин било да се цери са

капитела катедрака, да има главу јарца или камиле, рачвасте ноге, рогове или длаке по цијелом тијелу, он је, без обзира на привид, увијек заводник и крвник.”). Вреба несрећног човјека Хидра – она чудовишна змија са седам или девет глава, неуништива, јер кад јој се одсијеку главе поново нарасту. Вребају несрећног човјека силе немјерљиве...

Само неколико мјесеци послије Хитлеровог доласка на власт Лагерквист је у роману *Целаи* указао на опасности, управо предочио слику скорих година (догађања). Под утицајем тих чињеница, дошло је до одређене еволуције Лагерквистових погледа кад је у питању тема зла. Он примјећује да зло иманентно не тиња у животу, ништећи немоћног човјека, него се оно може да налази у њему самом и да се у одређеним условима појављује с огромном жестином и снагом. Лик целата се уводи у двије временске плохе: у епоху средњег вијека и у епоху садашњости.

Увијек зло жели да овлада човјеком. За ту тамну страну *раи* је здравље, народ који неће *раи* болестан је, издајица је онај који *раи* завршава итд.

Целат наглашава: *Моја душа је засићена крвљу збој вас! Моје очи су замаиљене и не моју да іледам кад се ірема мени уздиже јаук из људској шиіражја! Лудим и убијам све – онако како ви іо хоћете, како ми узвикујете! Слијей сам од ваше крви! Слијейац заіворен у вас! Мој сіе заівор из која не моју да се извучем!* (Стр. 87, *Целаи*, Подгорица 1996).

Или, бити целат, живјети у кући са женом, доживљавати женску љубав, жељети потомство, шетати с трудном женом и бити као и сви други заљубљени:

– *Изіледа да је іричала, кад се іородила и скуйила іолико снае да је моіла око њеа да ради и да му са ілавице обрише крв, видјела је да дијете има на челу велики биљеі у облику вјешала. У оно вријеме кад су је жиіосали у себи је носила дијете, разумијете. И іо је іекло и мучило, іричала је. И рекла је да не жели да дијете живи на овоме свијету обиљежено и да іа је врло вољела, и мноіо друіх сівари, није било никаквој реда у неним ријечима, како сам чуо. Изіледа да се јадница родила да чини зло.* (Ор. cit. стр. 47)

– *Но да, осудили су је да буде жива закојана, јер је на души имала велики злочин, и он је морао сам да је заіриа земљом. Уосталом, био сам ірисуіан и іледао како му іо није било лако урадиіи, схвайљиво, јер је волио, іо је сиурно, јер ни сада није моіао да іо уради іослије оној сйрашној дјела које је іочинила іледао је како јој сйасиіо іијело несіаје іод іруменовима земље и одуіовлачио је са засијањем лица докле се моіло. Цијело вријеме није іроіоворио ниједну ријеч, сиурно да су се раније іоздравили, іако іак мислим, само іа је іледала іоіледом іуним љубави. Кад је на крају био іриморан да јој баци земљу на лице, окренуо се. Не, не, іо му није би-*

ло лако. Али, морао је *што* учини*ти*, *таква* је била *пресуда*. Причали су да је *тамо* *пошао* касно у ноћи да је *ојкоја* ако би још била жива, али је *што* била само *преча*, јер је знао да није мо*гла* би*ти* жива. Ускоро *пошом* некуд је *ошишао* и нико није знао куд се *изубио*.” (Ор. cit. Стр. 48–49)

Лагерквист, у ствари, на особен начин осуђује сваку врсту надмоћи и насиља.

(А свадљиве нације... на свадљивим просторима отворено је наше питање...!)

Симболично показану стварност другог свјетског рата налазимо у роману *Кејец*, а радња је смјештена у ренесансну кнежевину. Насловни јунак је бескрупулозни носилац зла, урастао у симбол снага које су држале у рукама судбину Европе и свијета од 1939. до 1945. Лагерквист студиозно продубљује вјечите теме о свјесном злу, то је оно зло што тиња у сваком човјеку, јер „свак има свог кепеца”. Кепец каже: „Моја је судбина да мрзим свој властити народ. Омрзнуо ми је рођени род. Али, ја мрзим и самог себе. Пијем своју властиту отровану крв”.

С тим ропством на које је осуђен људски живот јуначки се бори дух за његово ослодођење. То је и мотив везан за очајничко тражење бога, управо човјека.

Лагерквист је имао 76 година кад је написао *Мариамне*, роман с тематиком из Библије, роман о животу и чудној љубави између Херода (названог Опаки) и Мариамне. Он све поставља у контрасту: Херод узет из митологије или давне историје живи у времену нимало сличном данашњем; Херод и Мариамне уопште не личе једно на друго, потпуно контрастни једно према другом (као бијело и црно); она *вишка* и *крхка* са *осјејљивим* лицем, *наслијеђеним* из низа *покољења*, *лијејим* као *некадашње* *љейоше*, он са великим, *шешким* *шијелом*, *лица* *такође* *шешкој* и *ружној*, *прубо* *ошесаној*; она вољена, он омрзнут; она помаже људима, он сијече; он зида храм, она не осјећа потребу за храмом. Херод се доживљава као симбол зла, то је *човјек* који се *одушевљава* *насиљем*, *крвљу*, *борбом* ...

Кад је Херод сазнао да се *дијеше* о коме су *говорила* *три* *мудраца* са *Ишока* *шребало* да се *роди* у *шом* малом *мјесту*, *наредио* је да се у *цијелој* *околини* *убију* *сва* *новорођенчад* *мушкој* *пола*, да *ниједно* од *њих* не *израсте* у *краља*.

Немогуће је било да се на *тај* начин *роди* *краљ*, али *ради* *сваке* *ситурно* *сти* Херод је *издао* *такво* *наређење*.

Мо*гло* би се *помислити* да *ће* му, *пошто* је имао за собом *мног*о *злих* *дјела* – *сшар*, и *болесшан*, *пошто* на *самршној* *посшљи* – *биш*и *свеједно* *ко* *ће* *посшље* *ње*а *посшаш*и *краљ*. Тако, *ишак*, *није* било. *Није* *шребало* да *посш*о-*ји* *ниједан* *краљ* *осим* *ње*а. *Ниједан* *друш*и *краљ* *осим* *ње*а на *цијелом* *свије*-

иу! Заио је издао иакову наредбу, најсипрашинују од свих које је икад издао. (Стр. 88, Мариамне, Подгорица, 1996)

Лагерквист Херода посматра изнутра, покушава да га „разумије”, јер су за њега „сви људи важни, неизмјерно важни”, али то је човјек чија је „душа усахла као пустиња”, а Мариамне је у Хероду ублажавала зло, а зато ју је наградио смрћу. (Жена је најсигурније мјесто, жена је живот, а љубав коју она носи у себи у стању је да надвлада све.) Лагерквист је у свему ишао дубоко, врло дубоко!:

О Херодовом животиу иослије Мариамнине смрти и причају да је био као и раније – иодлост и окруиност, у њему није настала никаква иромјена. Као иио љубав није моила да иа измијени, иако иа ни Мариамнина смрт није моила измијении. Краико вријеме, одмах иослије њене смрти, изгледало је да је иосио мало блажи, и људи су сматрали да им је неиито боље, иоследњи је иуи за њих Мариамне неиито измолила. Касније се све враиило на сипаро. Херод је ионово иосио он.

А чак се може рећи да су њеиов ињев и свиреиост све више расли иио је дуже живио, као иио је расла и њеиова самоувјереност у заилеганост у себе сама, увјерење да је најмоћнији међу људима, да нема друио као иио је он. (Op. cit. стр. 78)

Херод – то је Ирод Велики (око 73–4 прије н. е.) – краљ Јудеје којег су поставили и подржавали Римљани. Иако је, нарочито својом филхеленском политиком, изазивао отпор код јеврејског становништва, Ирод је био способан владалац, који је завео ред у држави, консолидовао привреду и подигао многе јавне грађевине. То је исти онај „цар Ирод” који, према Јеванђељима, наређује покољ младенаца у Витлејему и којег је, како Хамлет савјетује глумце, непотребно „надиродити”. (Владета Јеротић *Именик класичне сипарине*, Београд, 1996.)

У Лагерквистовом продубљивању све стоји једно наспрам другог: страх је насупрот радости; смрт насупрот животу; патња насупрот васкрснућу; зло насупрот добру; животињско насупрот људском; природа насупрот духу (отуд истиче Jöran Mjöberg – „сав његов поглед на живот креће се у супротностима”) дјело му је пуно симбола, тешких, шифрираних шкртим језиком толико прецизно да је та симболика одавно предмет великих спорова, али те спорове рјешава сам писац говорећи да се све не може објаснити и да је напросто тако. Лагерквист је успио да „своја осјећања и доживљаје преобликује у општељудске симболе”.

И на крају још једно размишљање о злу: *Зло се мейафизички сматра случајном мрљом, но иај је аксиом, из којеја ироизилазе сви манихеистички облици борбе Добра ироиив Зла, илузоран. Добро не умањује Зло, нији суируино, уосиалом: они су исиодобно несводиви један на друио и нераз-*

двојни. Заправо, Добро би могло поразити Зло једино ако претстане бици Добро, јер самим преузимањем свјесној монопола моћи, оно доноси и повраћа ламена пропорционалне насилности. – Jean Baudrillard. То је још Бабељева порука (коју је у наше вријеме формулисао француски филозоф) – каже Мухарем Баздуљ пишући о причама Исака Бабеља, за које каже да су једна од најбољих ратних књига свих времена.

Nenad VUKOVIĆ

METAPHYSICAL CONCEPTION OF EVIL

Summary

Metaphysical conception of evil is a central theme of the work of a Swede Pär Lagerkvist, especially in the novels *Dvärgen* (The Dwarf), *Bödeln* (The Hangman) and *Mariamne*. He notes that evil does not immanently smoulder in life, nihilizing the powerless man, but is found within a man, ferociously and powerfully releasing itself under certain circumstances.

